

Péčí o děti proti nudě a osamělosti: české chůvy vietnamských dětí aktivně stárnoucí¹

**Through Childcare against Boredom and Loneliness: Czech
Nannies of Vietnamese Children Aging Actively**

Adéla Souralová

ABSTRACT Many Vietnamese families in the Czech Republic hire Czech nannies to look after their children. Usually they are young retirees who find themselves at a new life stage, passing from a productive to an “unproductive” age. Drawing upon in-depth interviews with Czech nannies in Vietnamese families, this article looks into how Czech nannies understand paid caregiving work as an inherent part of their retirement. I trace their understanding of the meaning of care in the context of their biographies. The study finds that this caregiving work is inherently connected with retirement and makes it easier for women to retire and adapt to their new life situation. In addition, caregiving work becomes part of the identity of these women, allowing them to do gender and to do grandmotherhood. For the interviewed women, caregiving becomes the main recourse of doing gender and the core activity structuring their gendered biographies. As an activity enacted in the family realm, caregiving leads to kinning: the subjectivisation from nanny to grandmother and from care child to grandchild. As such, caregiving work shapes new kinds of familial ties and enables the women’s active participation in intergenerational relations. All-in-all, the paper offers insight into women’s strategies of dealing with retirement and negotiating their new identities against the background of culturally-defined standards and societal expectations.

KEY WORDS Caregiving, active ageing, kinning, doing gender

Úvod: Hledá se chůva

Mnozí vietnamští rodiče v České republice hledají české ženy na hlídání svých dětí. Na jejich poptávku po placené péči o děti odpovídá specifická skupina žen, a sice ženy závislé na sociálním státu – na rodičovské dovolené, ženy nezaměstnané a ženy v důchodu. Stát se chůvou ve vietnamské rodině vyžaduje objemnou časovou investici a relativně malé finanční nároky. To první především proto, že pracovní vytížení vietnamských migrantů první generace je vede k hledání takové osoby, která by se o děti postarala sedm dní v týdnu od rána do večera, někdy dokonce i přes noc (to v případech, kdy dítě přímo bydlí u své chůvy a rodiče je jezdí navštěvovat). Relativně malé finanční požadavky ze strany chův jsou pak nutností

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 3/2014. S. 75–96. ISSN 1214-813X.

¹ Tato publikace vznikla v rámci institucionální podpory pro rozvoj Ústavu populačních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

zejména z toho důvodu, že průměrná měsíční „mzda“ za hlídání se pohybuje někde kolem 7000 korun, a to i v případech, kdy dítě u chůvy bydlí. Hodinová mzda za hlídání (odehrávající se na neregulérním trhu) je pak hluboce pod standardy minimální hodinové mzdy garantované na českém trhu práce.² Právě proto jsou to pak především ženy s jiným zdrojem financí (příspěvkem v mateřství, nezaměstnanosti či s penzí), které na podobnou poptávku po péči odpovídají, resp. *mohou* odpovědět. Ptáme-li se tedy na motivace, proč se některé ženy stávají chůvami ve vietnamských rodinách, musíme se především ptát na to, kdo si *může dovolit* stát se chůvou.

Tento text se zaměřuje na ty ženy, které typicky nejčastěji odpovídají na poptávku vietnamských rodin: ženy, které se staly chůvami záhy po ukončení aktivní participace na trhu práce a po přechodu do důchodu. S těmito ženami jsem uskutečnila celkem 8 hloubkových rozhovorů, jejichž analýzu tato stať přináší. Co mají všechny ženy společného? Péče o děti vystupuje v jejich vyprávěních jako strategie seberealizace, smysluplného vyplnění času, kdy organizačním principem již není pracovní doba, ale naplňování potřeb pečovaného dítěte (chůvy mají např. zaplněny vlastní diáře poznámkami o tom, kdy kam mají s dítětem jít). Chůva se stává primární pečovatelkou v životě dítěte, přičemž skladba a intenzita aktivit, které vykonává, se proměňuje spolu s tím, jak dítě roste. Ženy tak zažívají situace, které naposledy zažívaly se svými dětmi (v menší míře s vnoučaty) – chodí k pediatrům, na třídní schůzky, pěstují společně svoje koničky atd. Tyto činnosti jsou pak popisovány v termínech „cítit se potřebovaná“ či „vědět, že je na mě spoléháno“ a jejich význam spočívá v nalezení pocitu jedinečného postavení v životě druhé osoby, dítěte.

V textu si v návaznosti na to kladu základní otázku, a to jaké jsou motivace těchto žen stát se chůvami. Sleduji, jak tyto ženy retrospektivně vyhodnocují svá rozhodnutí právě v kontextu přechodu do důchodu. Co tyto ženy hledají a nalézají v (placené) péči (o vietnamské děti)? Co jim tato práce přináší, co je na ní uspokojuje a jak toto souvisí s jejich nově nabytou zkušeností důchodu? V naracích mých informátorek se nacházejí dvě sady odpovědí na tyto otázky, které v tomto textu interpretuji jako neodmyslitelně spjaté s emickými definicemi aktivity a aktivního stárnutí.

Za první, péče o děti je stěžejní aktivitou samotného přechodu z participace na trhu práce k důchodu. Ve vyprávění chův pak vystupuje jako zásadní činnost ulehčující ženám navyknout si na novou biografickou zkušenost. Dítě pomáhá překlenout chůvě období, které ony samy charakterizují jako „prázdnota“, „nuda“ či dokonce „osobní krize“, a v určitém smyslu prodlužuje ekonomickou aktivitu stárnoucích žen. Fakt, že se jedná o *ekonomickou* aktivitu, tedy o zdroj dalšího příjvídělku vedle penze, bývá v rozhovorech přítomen jen okrajově a vystupuje jako méně důležitý než fakt, že se jedná o *aktivitu* jako takovou, tedy činnost mající potenciál přemostit dvě odlišná období v biografii žen.

A za druhé, péče o děti se stává stěžejní pro identitní práci (*identity work*). Placená péče o děti formuje chápání genderových subjektivit mých informátorek, a to na dvou rovinách. Na té první poskytuje ženám prostor pro „dělání genderu“ (West a Zimmerman 2008) – péče se zde stává hlavní aktivitou budování genderových subjektivit. Druhou úroveň je pak kontext

² Minimální hodinová mzda v době, kdy jsem realizovala výzkum, byla 48 Kč, přičemž mé informátorky uváděly, že v přepočtu na hodiny jejich odměna dosahuje částky asi 20 Kč.

rodinný, příbuzenský, kdy každodenní kontakt mezi chůvou a dítětem vede k vytvoření příbuzenských vazeb mezi dítětem a jeho chůvou (Howell 2003). Z chůvy se stává babička (v mnohém suplující prarodiče žijící ve Vietnamu) a z dětí se stávají vnoučata (existující vedle dětí chůviných dětí, které jsou již odrostlé či v méně intenzivním kontaktu s babičkami). Péče tak formuje nové typy rodinných vazeb a umožňuje aktivní každodenní zapojení žen do mezige neračních vztahů.

Tyto dvě sady významů pečování o vietnamské děti (péče jako přechod a péče jako identitní práce) nejsou koncipovány jako výlučné, jako buď–anebo, ale vzájemně se prolínají. V různých naracích vystupuje jako důležitější jiný aspekt (i když se zde objevují klidně i oba), a to s ohledem na pracovní historii žen a jejich současné zapojení v rodinných vazbách. To souvisí s tím, kterou fází žena akcentuje – zda v rozhovoru zdůrazňuje spíše moment rozhodnutí stát se chůvou a okolnosti, které k němu vedly, nebo spíše výsledek tohoto rozhodnutí. Analýzu, kterou zde předkládám, lze tedy číst jako diachronní průřez z významování péče o děti v životech chův–důchodkyň. V takovém případě nám vyprávění žen poskytují pohyblivý obraz aktivního odcházení do důchodu či prožívání třetího věku směřujícího od zlomu v podobě odchodu do důchodu přes vyjednávání nové role až po sebeaktualizaci genderových identit a rodinných vazeb.

Chůvy ve vietnamských rodinách a ve výzkumu delegované péče o děti

Svou první informátorku–chůvu–důchodkyni jsem potkala v červenci 2010. Jmenovala se paní Kosová³ a kontakt na ni mi dal Minh, sedmnáctiletý syn paní Tran, která v 90. letech přišla do České republiky za novým životem z Vietnamu. Paní Tran začala prodávat oblečení na tržnici v jednom maloměstě, kde se seznámila nejen s Minhovým otcem, ale také panem Kosem a paní Kosovou. Poté, co se jí narodil syn a paní Tran se potřebovala vrátit zpět do práce, aby ho uživila, obrátila se právě na manžele Kosovy s prosbou, zda by jí chlapčeka sedm dní v týdnu nepohlídali. Paní Kosová v té době pracovala v místní fabrice a do důchodu jí chyběly dva roky. O malého Minha se tedy starala jen o víkendech, zatímco přes týden byl u jiné chůvy. Když jí restrukturalizace jejího pracoviště přinesla možnost odejít do důchodu o dva roky dřív, okamžitě souhlasila a začala se starat o tehdy ročního chlapce. Minh u paní Kosové bydlel a paní Tran za ním každý den po práci chodila na návštěvu. Paní Kosová a Minh jsou spolu dodnes v téměř každodenním kontaktu – on o ní hovoří jako o babičce a ona jej zahrnuje do výčtu svých vnoučat.

Trio Minh – paní Kosová – paní Tran je typickým příkladem toho, jak je péče organizována v řadě vietnamských rodin žijících v České republice (více o motivacích vietnamských rodin najímat české ženy viz Souralová 2012 a 2014). Oficiální statistiky, které by nám nabídl kvantitativní vyjádření toho, jak je tento model častý, neexistují – mimo jiné také proto, že je tato práce vykonávána nelegálně. Nicméně mí informátoři a informátorky disponující věděním o vietnamské komunitě odhadovali podíl rodin s chůvami v rozmezí mezi 80 až 95 procenty. Vzhledem k pracovnímu vyčerpání rodičů tráví děti s chůvami většinu

³ Všechna jména byla změněna za účelem zajištění anonymity.

dne – některé chůvy docházejí hlídat do domácnosti vietnamských rodin, v jiných případech (jako u Minha) dítě dochází nebo přímo bydlí u chůvy. Právě ve třetím případě je pak kontakt mezi chůvou a dítětem nejintenzivnější a prostupuje každodennost chůvy na 24 hodin denně, od obývacího pokoje po koupelnu, od zabezpečení stravy po návštěvy u lékařů. A právě v těchto případech se chůvy stávají primárními pečovatelkami zodpovědnými za veškerou péči o dítě; rodiče za dítětem (k chůvě) jezdí na návštěvu.

Podobná konstelace vztahu je relativně unikátní, srovnáme-li ji s celosvětovou mezinárodní dělbou reprodukční práce (Parreñas 2001) či globálními řetězci péče (Hochschild 2000), a to zejména ve dvou ohledech. Za prvé, z hlediska etnické stratifikace: výzkumy ukazují, že v globálním měřítku je práce chův a pracovníc v domácnosti velice často vykonávána migrantkami a poptávají ji bohatší rodiny z majority. A za druhé, což je pro tuto stať zásadnější, české chůvy ve vietnamských rodinách se od chův-migrantek pracujících v zemích jako USA, Velká Británie, Německo atd. zásadně liší co do stadia v životním cyklu/věku. Práce chův je nejčastěji vykonávána dvěma typy žen. Jsou to jednak ženy v produktivním věku, pro něž se práce stává hlavní chlebovárcovskou aktivitou, kterou musí kloubit s praktikami péče o vlastní děti (viz tzv. transnacionální mateřství [Hondagneu-Sotelo a Ávila 1997]). Vedle těchto žen vykonávají tyto práce také mladé ženy – au pair. Těm placená péče o děti a domácnost typicky vyplňuje období mezi ukončením studia a inkorporací na trh práce. V tomto ohledu pak může být au pairství chápáno jako rituál přechodu, zkušenost typickou pro specifické stadium životního cyklu, jak ve svém textu z roku 2004 píše Williams a Baláz (2004). Tuto tezi pak dále propracovávají Búriková a Miller (2010: 156–159) a popisují zkušenost s au pairstvím mimo jiné jako lekci v dospívání a tranzici mezi závislostí na rodičích a stávání se rodičem. Paralelně k tomuto práci chův ve vietnamských rodinách často vykonávají ženy v ekonomicky post-produktivním věku, ve věku babiček (nikoli matek), jejichž zkušenost částečně připomíná zkušenost výše zmíněných au pair – jen s tím rozdílem, že se odehrává na opačném kontinuu inkorporace na trhu práce. Jinými slovy, zatímco pro au pair představuje vykonávání této práce *tranzici na trh práce*, pro chůvy, jejichž zkušenost analyzuje předkládaná stať, je to *tranzice z trhu práce*, z ekonomické soběstačnosti k závislosti na sociálním státu.

Tato stať předkládá analýzu 8 rozhovorů s českými chůvami ve vietnamských rodinách. Rozhovory jsem pořídila v letech 2010 až 2012 v rámci svého výzkumu o delegované péči o děti ve vietnamských rodinách (viz Souralová 2013). Během dvou let jsem realizovala celkem 50 rozhovorů s chůvami (15 hloubkových rozhovorů), vietnamskými matkami (15 polostrukturovaných rozhovorů) a jejich dětmi (20 hloubkových rozhovorů). Z 15 chův, se kterými jsem mluvila, bylo celkem 8 žen, které začaly pečovat o vietnamské dítě po odchodu do důchodu, 3 byly v invalidním důchodu, 2 nezaměstnané, 1 na rodičovské dovolené a 1 byla zaměstnaná. Mým hlavním výzkumným cílem bylo zodpovědět na otázku, jaký je charakter vztahů mezi dětmi a chůvami, chůvami a matkami, a matkami a dětmi v případech, kdy dochází k delegaci péče. Následuje logiku účelového vzorkování, které je typické pro kvalitativní výzkumy (Patton 1990; Ezzy 2002), probíhal metodou sněhové koule také můj výběr informátorek: jedním z hlavních kritérií bylo, aby ženy byly v kontaktu s dětmi, o které pečovaly (dříve – v tomto případě mě zajímaly jejich retrospektivní pohled na dobu pečování i současná reflexe jejich vztahu s dětmi) nebo v současné době pečují. Tato logika

vzorkování následovala mou snahu o odhalení významů péče v biografii žen a jejich proměnu ve stádiích životního cyklu.

Můj postup při analýze rozhovorů byl inspirován knihou *Biographies of Care* od autorek Prue Chamberlayne a Annette King (2000). Ty chápou péči jako „biografický projekt“ a její vykonávání je podle nich „aktivní a potenciálně transformativní proces“ (ibid.: 129–130). Takové pojetí péče akcentuje zahrnutí minulých a současných zkušeností, jakož i očekávání budoucích aspirací do analýzy aktuálního pečování. To znamená, jinými slovy, že rozhodnutí stát se chůvou a vykonávání této role jsou analyzována v kontextu minulých pečovatelských zkušeností, současných významů, které ženy péči připisují, a budoucího očekávání, které ženy o své pečovatelské roli mají. Pečovatelské biografie jsou reflexivním projektem sebe-identity (Giddens 1991) rozprostírajícím se z minulosti (a minulých zkušeností péče – typicky mateřství a babičkovství) přes současné praktiky péče až do budoucnosti a následných aspirací. Odchod do důchodu je pak chápán jako zlomový bod těchto biografii a rozhodnutí stát se chůvou je reakcí na novou biografickou zkušenost.

V souladu s výše uvedeným jsem zvolila strategii prezentace analýzy a interpretace dat. Hlavní zjištění jsou prezentována prostřednictvím příběhů čtyř žen. Jejich biografie jsem vybrala z toho důvodu, že v nich nejvíce vystupují *obecnější vzorce* jednání a zvýznamňování těchto jednání, které se objevovaly napříč rozhovory se všemi ženami. Skrze prezentaci partikulárních a ucelených biografii tedy poukazují na obecnější rysy toho, jak ženy přemýšlejí o svých pečovatelských aktivitách po odchodu do důchodu.

Péče a aktivita, péče versus aktivita, péče jako aktivita

Slovní spojení „péče“ a „senioři a seniorky“ generuje v sociálních vědách relativně rozsáhlý objem výzkumů o „péči o staré“ (*elderly care*), tedy studie o starších lidech nacházejících se v pozici příjemců placené péče (srov. Twigg 2000; Isaksen 2002; Yeoh a Huang 2010 aj.). Senioři a seniorky se v roli pečujících objevují především tehdy, když se jedná o naplňování jejich rodinných, prarodičovských rolí (srov. Szinovacz 1998; Arber a Timonen 2012a; Hasmanová Marhánková 2010). Prarodičovství se v současné době stává důležitým tématem sociálně vědních analýz, které reflektují demografické proměny společnosti, v níž přibližně 80 % všech starších lidí je prarodiči (Connidis 2010) a kde se díky prodlužující se délce života prarodičovská role realizuje delší dobu, než tomu bylo dříve (Uhlenberg 1996; Harper 2005). Na průsečíku sociálních, ekonomických a demografických proměn pak prarodičovství vystupuje jako dynamické, komplexní a mnohoznačné (Arber a Timonen 2012a; Szinovacz 1998).

Proč je literatura týkající se prarodičovství klíčovým referenčním rámcem v mém uvažování o českých chůvách ve vietnamských rodinách? Následuji zde emické definice mých informátorek a jejich kódování této činnosti, které je vlastní tenze mezi tím, že je na jednu stranu placená, na druhou stranu její vykonávání je motivováno jinými než ekonomickými důvody, jak jsem uvedla již výše a jak ukáží také na následujících stránkách. Významy, které této aktivitě připisují mé informátorky, balancují mezi odmítáním jejího rámování v termínech práce a mezi obhajobou emočního naplnění a altruismu, kterého je dosahováno

v prostoru privátním mezi členy rodiny. *Placená* péče o vietnamské děti tak není chápána jako práce, přičemž ženy sdílejí několik různých argumentů podporujících tuto jejich koncepci.⁴ Pečování o vietnamské děti se tak pro tyto ženy stává naplňováním prarodičovské role – což podporuje tezi o mnohoznačnosti prarodičovských strategií v postmoderní společnosti – a tento předpoklad bude dále podrobně analyzován. V návaznosti na to se pak mé přemýšlení o biografiích žen a významu placené péče v kontextu těchto biografií odehrává na průsečíku několika konceptuálních rámců, které můžeme shrnout následujícím tvrzením: placená péče je *genderovaná a vztahy generující aktivita*.

Za prvé, placená péče o vietnamské děti je **aktivita**. Akademické diskuse o aktivním stárnutí a o typech aktivit, které naplňují představu o aktivním stárnutí, jsou v českém kontextu relativně pevně usazeny jak v kvantitativních (Vidovičová 2008; Petrová Kafková 2013; Vidovičová a Petrová Kafková 2012), tak kvalitativních (Hasmanová Marhánková 2013) výzkumech. Jak upozorňuje Hasmanová Marhánková (2013), definice aktivního stárnutí jsou formulovány velice široce a zároveň úzce, když limitují *aktivity* aktivního stárnutí zejména na činnosti spojené s pracovní a volnočasovou náplní (sem můžeme zahrnout nejen participace ve volnočasových centrech, kterým se autorka detailně věnuje, ale také třeba dobrovolnictví – viz Petrová Kafková 2012). Z podstaty takových definic je evidentní, že péče o děti si v nich jen těžko hledá místo – nezapadá sem či dokonce stojí přímo v kontrastu s principy aktivního věku. Takový protiklad popisují Arber a Timonen (2012b: 252):

Klíčovou normativní změnou v současných západních společnostech je předpoklad, že starší lidé by měli být aktivní a produktivní (...) Prarodiče mohou přijmout kulturní normu „aktivního stárnutí“ a usilovat o to, aby vypadali jako „úspěšně“ stárnoucí, jako vedoucí aktivní životní styl, a tak manifestovat vládu nad svými aktivitami. Nicméně současný kulturní mandát „aktivního“ nebo „úspěšného stárnutí“ může být v konfliktu s jinými kulturními normami a očekáváními – jako např. „být zde“ pro svá vnoučata.

Tento úryvek názorně ilustruje, jak dominantní diskurz o aktivním stárnutí může „čas věnovaný vnoučatům omezit ve prospěch vlastního cestování, dobrovolnictví či dalších aktivit, které jsou s aktivním stárnutím spojovány častěji než role v rodině“ (Rossi a Rossi 1990 in Petrová Kafková 2014). Petrová Kafková (ibid.) k tomu dodává, že to může být způsobeno nevhodnou redukcí původní definice aktivního stárnutí. Právě tato redukce snad způsobuje bipolární chápání vztahu mezi prarodičovstvím a aktivitou, které pozorujeme výše:

⁴ Důvody vedoucí ženy k odmítnutí představy, že placená péče je „práce“, můžeme klasifikovat do tří hlavních skupin. Prvním rysem je role financí ve vztahu chůva–dítě a chůva–rodiče. I když ženy dostávaly (až na jednu výjimku) zaplacenou za hlídání, v rozhovorech často podávaly výčet toho, co ony samy dětem platí (zmrzliny, sladkosti, ale třeba i vstupné na atrakce, které navštěvují během výletů). Druhým důvodem pak byla lokace pečovatelské aktivity a absence klasického „pracoviště“. Jak již bylo zjevné na příkladu paní Kosové a Minha, hlídání velice často (u sedmi chův z osmi) probíhá u chůvy doma, takže – zjednodušeně řečeno – chůva neodchází „do práce“ a je „paní svého času“. Fakt, že ženy jsou ve svém prostředí a mohou si dělat, „co je napadne“, výrazně ovlivňuje jejich percepci pečovatelské aktivity. A třetím rysem sehrávajícím nejpodstatnější roli je konečně zdůraznění vazeb a emočních pout s dětmi, které jsou daleko zásadnější „odměnou“ za vykonávání této činnosti, než by mohly kdy být finance. Na ty se zaměřuje celá tato stat’.

chápání, ve kterém pasivní „být zde“ stojí v rozporu s aktivním „dělat pro sebe“. Podobná distinkce se objevuje také ve výpovědích senierek navštěvujících centra volnočasových aktivit, kde prováděla etnografický výzkum Hasmanová Marhánková (2010, 2013). Ta ukazuje, že i když je prarodičovská role důležitou součástí repertoáru senierek, slučuje se s ideály aktivity pouze pokud je jasně ohraničena a žena se nestává „babičkou na hřebíčku“ (Hasmanová Marhánková 2010). Autorka argumentuje, že pro tyto ženy-babičky je aktivita v centrech prostředkem distance od vrstevníků (z nichž ty intenzivně pečující o vnoučata jsou označovány pejorativně jako „babky“ či paternalisticky jako „babičky“). Také narativa aktivně stárnoucích senierek tedy ukazují, že aktivity nenásledující logiku pracovní etiky jsou v příbězích aktivního stárnutí zneviditelnovány (Biggs 2001 in Hasmanová Marhánková 2013), a to i přes to, že čeští prarodiče jsou v evropském kontextu zapojeni do péče o svá vnoučata *průměrně* – jejich podíl činí 60 %, zatímco evropský průměr činí 62 % (Petrová Kafková 2014; srov. také Mitchell a Hamplová 2012).

Za druhé, placená péče o vietnamské děti je **genderovaná aktivita**. Péče o děti byla v západním světě historicky kódována jako ženská aktivita. I přes emancipační rétoriku a zaměstnanost žen je péče o děti stále považována za ženskou práci (nejen v českém kontextu) a stává se stěžejní aktivitou děláni genderu (West a Zimmerman 2008). Od žen se tak očekává, že budou skrze péči o závislé dítě definovat své ženství (Murray 1998; Walzer 1997; Arendell 2000 aj.). To se odráží především v normativním chápání mateřství. Martha McMahon (1995) poukazuje na ontologické spojení mezi mateřstvím a ženstvím, kdy prvé má být vyjádřením přirozené, sociální a morální identity žen (ibid.: 24). Definice ženství skrze pečovatelskou roli pak vede k tomu, že ženy, které se nedostatečně věnují péči o své potomky (pracující matky, transnacionální matky apod.), pak selhávají nejen jako matky, ale také jako ženy neschopné naplnit „primární zodpovědnost dospělého ženství“ (Macdonald 2010: 25).

Inspirativní pohled na spojení péče a ženství přinášejí ty feministické autorky, které rozvíjejí tzv. feministickou etiku péče. Za základní stavební kámen tohoto směru přemýšlení o mezilidských vztazích je považována kniha Carol Gilligan *Jiným hlasem* (Gilligan 2001 [1982]), v níž autorka předkládá kritiku mužských předpojatostí v definicích morálky. Gilligan důrazně poukazuje na intersubjektivní založení lidské existence a na stěžejní roli péče v definicích existence žen. Na tuto premisu pak navazují další autorky – především Joan Tronto (1994) a Virginia Held (2006), které koncepci etiky péče dále rozpracovávají. Jak shrnuje Uhde (2012: 11, můj důraz) „základním východiskem feministické etiky péče je ontologické pojetí člověka situovaného v *intersubjektivních vztazích vzájemné závislosti*, v protikladu k dominantnímu liberálnímu pojetí nezávislého a atomizovaného jedince. Z tohoto hlediska společenské vztahy předcházejí individuální existenci a individuální autonomie je redefinována jako *vztahový koncept*.“ Právě téma vztahovosti, chápání sebe sama (své subjektivity a svých rolí v kontextu mezilidských vztahů) skrze vztah k dítěti se stává klíčovým tématem všech rozhovorů s chůvami, a tedy i stěžejním bodem této stati. Výzkum delegace péče o děti vietnamskými rodinami na české chůvy tak mimo jiné ukazuje, že vzájemná závislost mezi chůvou a rodiči a chůvou a dítětem je stěžejním aspektem celé této instituce (Souralová 2012).

Za třetí, placená péče o vietnamské děti je **vztahy generující/utvrzující aktivita**. V literatuře věnované pracovnícím v domácnosti a chůvám se ustálilo popisovat vztahy vytváření mezi chůvou/pečovatelkou a rodinou/pečovaným v termínech tzv. fiktivního (Hardin 2008;

Karner 1998) nebo falešného příbuzenství (Gregson and Lowe 1994), resp. pseudopříbuzenských vztahů (Maroufof 2013; Búriková a Miller 2010). Ve studiích příbuzenství je fiktivní příbuzenství chápáno jako soubor „vztahů založených nikoli na krvi nebo manželství, ale spíše na náboženských rituálech nebo blízkém přátelství“, přičemž tyto vztahy „replikují mnoho práv a povinností běžně spojených s rodinnými pouty“ (Ebaugh and Curry 2000: 189). „Fiktivní“ zde stojí v opozici ke „skutečnému“ či „biologickému“ – a takto se objevuje také ve výzkumech imigrantských rodin. Například Nancy Foner popisuje, že „absence blízkých příbuzných v novém prostředí vytváří potřebu improvizovat nová uspořádání, což je důvod, proč je ‚fiktivní příbuzenství‘ tak časté v imigrantských komunitách a proč muži často pomáhají ženám s *péčí o děti* a domácností“ (Foner 1997: 969, můj důraz). Konceptualizaci takového příbuzenství jako „fiktivního“ kritizuje Janet Carsten (2004), která se táže, „čí fikce to je?“ (Carsten 2004: 146). Ve svém přístupu tato antropoložka zdůrazňuje jinou analytickou strategii ve studiu příbuzenství, a sice tu, která odmítá primát biologických vztahů nad těmi sociálními (viz také Schneider 1984). Jinými slovy, příbuzenství je podle ní aktivně vytvářeno, vyjednáváno a performováno (viz také Sahllins 2011). Péče a pečování se pak stává jednou z klíčových aktivit reprodukování a udržování příbuzenských vztahů, což ve svém výzkumu důkladně ukazuje Signe Howell (2003). Ta ve svých studiích norských adoptivních rodin rozvíjí koncept *zpríbuzenštění* (kinning), který označuje „proces, kdy je plod nebo novorozeně (nebo jakákoli osoba předem nespojená) uveden do signifikantního a trvalého vztahu se skupinou lidí a tento vztah je vyjádřen v příbuzenském idiomu“ (Howell 2003: 465). V jejím chápání je pak příbuzenství „něco, co je nutně dosahováno ve vztazích a prostřednictvím vztahů s druhými“ (ibid.: 468).

Souhrnně řečeno, v této stati přistupuji k péči jako aktivitě, skrze kterou ženy po odchodu do důchodu aktivně budují své genderové a rodinné identity. Ukazují, jak je děláni péče úzce navázáno na děláni genderu a děláni babičkovství. V tomto ohledu předkládaný text na jednu stranu přináší zdroje možné rekonceptualizace spojení prarodičovství a aktivity. Na druhou stranu, s důrazem na interpersonální vztahy vznikající v kontextu delegované péče, analýza rozhovorů prezentovaná v této stati poukazuje na nutnost zkoumání významů péče o děti v kontextu pečovatelských a genderovaných biografii žen odcházejících z trhu práce.

Péče jako přechodová aktivita: mezi prací a důchodem

Odchod žen do důchodu je zakoušen jako tranzice do jiného strukturování času (srov. Hasmanová Marhánková 2010) a do jiné socioekonomické situace (odchod ze zaměstnání znamená pokles ve finančním zajištění domácnosti). Právě tyto dvě proměny spojené s odchodem do důchodu jsou základními kameny rozhodnutí žen stát se chůvami. Ještě než přistoupím k interpretaci mých hlavních zjištění, je třeba zdůraznit, že žádná z chův v mém vzorku nehledala po odchodu do důchodu práci. Poptávka po jejich službách ve všech případech prezentovaných v této stati přišla ze strany vietnamských rodin. Tato poptávka (spolu s nabídkou práce) se k ženám dostává skrze sociální sítě – od jejich známých a kamarádů. Stávání se chůvou tedy začíná jako kladná odpověď na nabídku od budoucích zaměstnavatelů. Kladná odpověď na výše uvedenou nabídku je chůvami formulovaná v životním stadiu, kdy ženy získávají „čas pro sebe“ a hledají přemostňující aktivity, které jim umožní toto období překlenout a zvyknout si na nové stadium životního cyklu. Péče o děti je stěžejní

aktivitou samotného přechodu z participace na trhu práce k důchodu. Prvotní motivací může být finanční pokles (Zezulková) nebo potřeba pokračovat v aktivitě (Orlová).

Od placené práce k neplacené penzi: ekonomické balancování po odchodu do důchodu

„Tak já jsem původně učitelka. A když jsem šla do důchodu, to je asi tak před sedmi lety, tak jsem zpočátku byla ráda, že jsem v důchodu, pak jsem se trochu nudila.“ Vyprávěla paní Zezulková, v současné době chůva dvou chlapců, v reakci na mou prosbu, zda by mi mohla říct něco o sobě. Jedna z jejích sousedek v době, do které tato informátorka situovala počátek svého vyprávění, hlídala vietnamského chlapečka, který zrovna nastoupil na základní školu. Tato sousedka oslovila paní Zezulkovou s prosbou, zda by se nemohla o chlapce starat, psát s ním úkoly a případně jej doučovat, což byly aktivity, na které ona sama nestačila. Paní Zezulková v té době nechtěla: „Já jsem se obávala, protože ze školy jsem byla, abych vám řekla pravdu, vyčerpaná z dětí, ono je to opravdu náročný, a když jsem si to představila. A hlavně jsem se těšila na důchod, že když si usmyslím, tak někam pojedu nebo takhle, ale to jsem věděla, že každý den budu vázaná.“ První nabídku tedy odmítla a její sousedka našla pro děti jinou chůvu. Nicméně za nějakou dobu byla oslovena ještě jednou a tentokrát již souhlasila a vzala si na starosti šestiletého chlapce, který právě nastupoval do první třídy.

„No tak nakonec jsem se nechala umordovat, takže jsem dostala krásného chlapečka, skutečně jsme to tak měli, že byl do tří hodin v družině a ve tři hodiny já jsem si ho vzala.“ Paní Zezulková dále popisovala denní rutinu a svou pracovní náplň: „Takže my jsme přišli ze školy, on se naobědval, jídla naše mu velice chutnala, dodnes mu chutnají, protože oni jedí doma, jak často říká, jenom rýží, a to, ne že by ji nechtěl, ale nechce ji pořád mít, oni ji mají na snídani, k obědu, takže byl velice rád, vždycky se mě ptal po cestě ze školy, co budeme mít k obědu, bylo velice málo jídel, které nejedl. Potom jsme se spolu naučili, byl to nebo je to velice šikovný klouček.“ Dva roky nato rodiče paní Zezulkovou přemlouvali, aby se začala starat taky o jejich druhého syna, který v té době chodil do školky. Ta nejprve odmítala, ale nakonec (poté, co rodina vyzkoušela několik jiných chův, se kterými nebyla spokojena) souhlasila. „Já jsem měla strach, že se nebudu moct dobře učit s tím prvním, protože to znám od svého vnuka, já jsem mu dala hračku nebo pastelky, on věděl, že nesmí mluvit, pokud se budu s Dominikem⁵ učit, no to bylo perfektní dítě, opravdu, takže já jsem velice dobře oba dva zvládala. No a teďka už Frantík chodil do první třídy a Dominik do čtvrté.“

Když uvažovala retrospektivně o svém rozhodnutí stát se chůvou, paní Zezulková uvedla: „Já jsem to ze začátku dělala hlavně proto, že jsem viděla i ty finance. Skutečně, já jsem viděla, že si můžu našetřit bez problémů na dovolenou, kdežto ze svého důchodu, to bych se musela hodně uskromňovat.“ Jak je zjevné v této výpovědi, ekonomické motivy sehrávaly roli v rozhodnutí nabídku přijmout, či odmítnout. Díky relativně dobré penzi a kohabitaci paní Zezulkové s partnerem (znamenající sdílení nákladů za chod domácnosti) přineslo přijetí této práce přivýdělek zabraňující poklesu životní úrovně, sestupné mobility.

⁵ Podobně jako další děti, také ty, o něž se stará paní Zezulková, používají česká křestní jména. Je to z toho důvodu, aby lidem ve svém okolí usnadnili výslovnost a oslovování.

Bez peněz vydělaných péčí o vietnamské chlapce by paní Zezulková musela snížit své standardy – uskmrnit se nebo oželit dovolenou. Přívýdělek ve výši cca 6000 Kč měsíčně jí napomohl dočasně zachovat předdůchodovou životní úroveň. Nicméně podobně jako i další chůvy-informátorky, také paní Zezulková záhy poté, co bilancovala finanční výhody této aktivity, dodala: „Ale můžu vám říct, že mně ty děti tak přirostly k srdci, že i když jste mi položila tu otázku, tak si docela nedovedu představit, že bych je už neměla, protože já je nevidím týden a mně už se po nich stýská, protože oni jsou fakt bezvadní. Takže jsme k sobě přilnuli tak jako.“

Příběh paní Zezulkové poukazuje na vysoce ambivalentní roli finančního ohodnocení péče o děti, která prochází všemi rozhovory s chůvami. Na jednu stranu se pro tuto chůvu stává vidina přívýdělku jedním z hlavních důvodů, proč na začátku přijímá tuto aktivitu. Jak jsem uvedla výše, pro paní Zezulkovou je placená péče finančně ohodnocenou aktivitou, která jí umožňuje oddálit „utažení opasku“ a pokles rodinných financí. Umožňuje tak ženám (ve větší míře osamělým než těm žijícím s partnerem), které mají dlouhodobě průměrně nižší důchody než muži, udržet předdůchodový životní standard. V žádném případě se však ani u ní ani u jiných chův nestává jediným, hlavním či dokonce nejvyšším zdrojem měsíčního příjmu (penze je zde vždy vyšší než částka za hlídání).

Na druhou stranu je však finanční ohodnocení retrospektivně popisováno jako méně důležité spolu s tím, jak je postupně navazován vztah s hlídanými dětmi, který tak s sebou nese přehodnocení finanční stránky této aktivity. První zdroj tohoto přehodnocení se zakládá na kalkulaci relativního podílu financí, které chůva dostává od rodičů, a financí, které investuje do dítěte. Z vyprávění paní Zezulkové výše je zjevné, že dítě se stává součástí každodenního koloběhu domácnosti, což s sebou nese výdaje, které mnohdy nejsou započítány nad rámec „platu“ chůvy. U Dominika a Frantíka jsou to nejen obědy, na které odkazuje informátorka v jednom z úryvků výše, ale také další výdaje na společné aktivity, které si jejich chůva nenechává zpětně proplatit rodiči. K těmto patří drobnější výdaje například za sladkosti, zmrzlinu, nárazové jídlo během společných výletů atd. Jedná-li se o větší obnosy – mimo jiné vstupy na atrakce jako ZOO, hrady a zámky –, předkládá paní Zezulková rodičům chlapců účtenky a ti jí pak zpětně peníze proplácejí. Drobné (a pravidelné) výdaje však chůva platí ze svého.

Druhý zdroj přehodnocení pak kopíruje klasickou dichotomii „peníze versus láska“, která se objevuje v konceptualizacích placené péče (viz Cheever 2003; Hochschild 2008; England 2005). Zastínění finanční stránky této práce, která zde neodmyslitelně je a ženám, jako je paní Zezulková, napomáhá překlenout období přechodu do důchodu, jde ruku v ruce se zdůrazněním altruistických rodinných vazeb, které se neslučují s finančním hodnocením práce. Výlučnost definice péče, která – má-li být kvalitní a „srdečná“ – musí být vykonávána altruisticky, vede paní Zezulkovou k popření důležitosti role peněz a ke zdůrazňování vazeb mezi chůvou a dítětem. V rozhovoru, který proběhl uprostřed letních prázdnin, si tak tato informátorka posteskla, že už je jí po klucích smutno a že se těší na září, „až to všechno zase začne“. Ženy tímto reagují na rozpor, který identifikují mezi jejich vztahem s rodiči (zaměstnanecký vztah založený na směně financí za službu) a jejich vztahem s dětmi (vztah založený na směně emocí, viz níže a také Souralová [2014]).

Stručně řečeno, z vyprávění paní Zezulkové je patrné, že její vztah k dětem je založen na rutinních činnostech – vyzvedávání ze školy, psaní úkolů, trávení volného času – spíše než

na finančním ohodnocení. Péče o děti se tak pro ni stává „aktivitou s benefity“, kde benefitem je přivýdělek umožňující (dočasně) udržení před-důchodového životního standardu.

Od pracovní aktivity k aktivnímu odpočinku: placená péče jako zábava vyplňující nudu

Paní Orlovou jsem navštívila v jejím domě nacházejícím se ve vesnici nedaleko Brna. Paní mě vřele přivítala a spolu s ní také čtrnáctiletá dívka, která u své babičky trávila prázdniny, zatímco její rodiče (migranti z Vietnamu) pracovali v obchodě vzdáleném více než 50 kilometrů. „Byla jsem v důchodě, takže jsem tak jako neměla co dělat, tak jsem si říkala, no tak proč ne?“ Těmito slovy popsala hned v úvodu rozhovoru paní Orlová začátek svého hlídání dvou vietnamských dětí. Tato informátorka byla celý život zaměstnána v administrativě, doma byla pouze na krátkou dobu, když byli její dva synové malí (půl roku se starším a rok s mladším). Z vyprávění paní Orlové bylo zřejmé, že zaměstnání hrálo velice důležitou roli v jejím životě. Proto když v 55 letech odešla do důchodu, hledala nějakou další aktivitu, která by jí vyplnila čas. „My jsme byli zvyklí prostě chodit celej život do práce, a tak jako kdybych zůstala v těch pětapadesáti letech doma, tak si myslím, že bych se nudila. Já jsem nechtěla zůstat doma.“

Ze všech chův v mém vzorku byla paní Orlová „nejrychlejší“ ve svém rozhodnutí stát se chůvou a její prodleva mezi odchodem do důchodu a začátkem placené péče byla v řádu několika dnů. „Když jsem zůstala doma, já jsem byla doma čtrnáct dní, já už jsem si dovezla Elenku. Takže já jsem zůstala posledního prosince a v polovině ledna už jsem ji měla doma.“ Elence v té době byl jeden rok, a protože její rodiče bydleli daleko od paní Orlové, začala dívka se svou chůvou bydlet. „Prostě celotýdenně, celoročně. To bylo včetně, já nevím, nemoci a doktorů a prostě všeho, protože rodiče se vždycky buď v sobotu nebo v neděli přijeli podívat, jinak jsem ji měla pořád.“ Když byly Elence tři roky, nastěhovala se zpět k rodičům, začala chodit do školky a s paní Orlovou, svou českou babičkou, se vídala pravidelně o prázdninách. Dva roky poté, co se Elenka odstěhovala, začal u paní Orlové bydlet syn známých Elenčiných rodičů. Martinovi v té době bylo deset měsíců a – podobně jako předtím Elenka – bydlel u babičky až do svých čtyř let. Obě děti dosud jezdí k babičce na prázdniny a přátelí se s její nejmladší vnučkou. Rodiče pak na dobu, kdy děti u ní jsou, přispívají na stravu (jinak řečeno, chůva se o děti stará bez mzdy).

Během rozhovoru, který trval více než dvě hodiny, mi paní Orlová a její vnučka Elenka ukázaly jejich rodinné fotoalbum, které bylo plné fotografií pořízených na společných výletech a během společně trávených akcí. Výlety na moravské hrady a zámky se střídaly s obrázky pořízenými během pobytu na chatě, kam paní Orlová s dětmi jezdí a kde společně „zažívají tu pravou romantiku“. V době, kdy jsem paní Orlovou navštívila, se blížil konec prázdnin a na mé informátorce bylo znát, že jí po dětech bude smutno a že jí bude trvat nějakou dobu, než si zvykne na samotu (paní Orlová byla vdova). „Já myslím, že za tu dobu – oni jsou tady od začátku prázdnin – tak že už jsme si užili dost (...) nejhorší ale je, že já jsem teď zůstala sama.“ Právě kontrastování naplněného času (užívání) s dětmi a nadcházející samoty dodalo vyprávění o společných aktivitách důležitosti a významnosti v životě této informátorky.

Již výše jsem zmínila výzkum seniorek angažovaných v centrech nabízejících volnočasové aktivity pro seniory, ve kterém Hasmanová Marhánková (2010) ukazuje, jak tyto ženy ustavují jednoznačné hranice mezi aktivitou (zájmem o vlastní nezávislost a trávení volného času) a zájmy vnoučat. Podle autorky jejich konceptualizace prarodičovské role vypovídá o nesamozřejmosti vykonávání této role, která má být jednou z mnoha aktivit, nikoli výlučnou náplní volného času. V takovém případě by se žena stala babičkou na úkor své vlastní seberealizace (srov. např. Arber a Timonen 2012b). V kontrastu k těmto zkušenostem stojí výpovědi mých informátorek, které tematizují odlišné spojení mezi aktivitou a péčí o děti (která směřuje k prarodičovství, viz níže). A sice takové, ve kterém je péče o děti hlavní náplní volného času, stěžejní aktivitou, která udržuje ženy aktivní i po odchodu do důchodu. Tato aktivita balancuje mezi čistě altruistickou činností založenou na a priori biologických vazbách (kterou by chůvy vykonávaly pro svá vnoučata v kontextu rodinném) a mezi ekonomickou aktivitou (kterou by chůvy chápaly jako „zaměstnání“ či „práci“). V návaznosti na ambivalentní roli finančního ohodnocení analyzovaného u paní Zzulkové příklad paní Orlové názorně ukazuje, proč má péče o vietnamské děti blíže k altruistické aktivitě než k chleboďarcovské a jaký význam sehrává po odchodu do důchodu.

Z vyprávění paní Orlové a dalších chův je zřejmý důraz kladený na každodenní aktivity vykonávané s pečovaným dítětem. Právě tento důraz umožňuje chůvě definovat tuto aktivitu jako *koniček* a striktně ji vymezit vůči *práci* (zaměstnání). Důvody vedoucí ženy k odmítnutí představy, že placená péče je „práce“, můžeme klasifikovat do tří hlavních skupin. Prvním rysem je výše uvedená ambivalentní role financí ve vztahu chůva–dítě a chůva–rodiče. Druhým důvodem pak je lokace pečovatelské aktivity a absence klasického „pracoviště“. Jak je zjevné na příkladu paní Orlové, hlídání velice často (u sedmi chův z osmi) probíhá u chůvy doma, takže – zjednodušeně řečeno – chůva neodchází „do práce“ a je „paní svého času“. Fakt, že ženy jsou ve svém prostředí a mohou si dělat, „co je napadne“, výrazně ovlivňuje jejich percepci jednak pečovatelské aktivity, ale jednak také sebe sama. V prvním případě paní Orlová hovoří o potřebě „něco dělat“ a zároveň pak popisuje únavu způsobenou dojížděním na pracoviště. Na průsečíku toho je pak pro paní Orlovou péče o vietnamské děti ideálním řešením nové biografické zkušenosti. Ve druhém případě pak chůvy zdůrazňují, že kdyby tuto činnost vykonávaly v domácnosti vietnamských rodin (na „pracovišti“), připadaly by si „jako služky“ – taková konstelace by více odpovídala vztahům na trhu práce, a to včetně nerovností. A třetím rysem sehrávajícím nejpodstatnější roli v definici péče jako ne-práce je konečně zdůraznění vazeb a emočních pout s dětmi, které jsou daleko zásadnější „odměnou“ za vykonávání této činnosti, než by mohly kdy být finance. Právě to pak činí z této aktivity *koniček* poskytující smysluplné naplnění a organizaci času.

Příklady paní Zzulkové a Orlové ukazují explicitní vztahování péče o děti k odchodu do důchodu. Pro obě tyto ženy se pečování o vietnamské děti stává liminální aktivitou poskytující jim čas a jeho smysluplné vyplnění v životním stadiu poznamenaném přechodem z produktivity (ekonomické a seberealizační na trhu práce) k neproduktivitě (chápané v termínech finančního poklesu a zúžení možností aktivně trávit čas na vesnici, kde nejsou např. centra volnočasových aktivit). Péče o vietnamské děti tak chůvám dává čas zvyknout si na novou životní situaci, zmírňuje dopady (ekonomické i sociální) této životní proměny a umožňuje

ženám prodloužit si *odcházení do důchodu* a zároveň nebýt zaměstnankyní závislou na pracovní době. V jistém smyslu se tak péče o vietnamské děti stává pro chůvy „přemostující aktivitou“ podobnou tzv. „bridge jobs“ popisovaným v zahraniční literatuře (viz např. Quinn a Kozy 1996).

Péče jako identitní práce po odchodu do důchodu: (opětovné) stávání se ženou a babičkou

V této části statě argumentuji, že péče o vietnamské děti se stává stěžejní součástí projektu identity. Identitní projekt chův v mém vzorku nabývá zejména dvou různých podob: první se týká genderové identity, zatímco druhý v rozhovorech odkazuje na identitní práci v příbuzenství. Jak ukáží následující řádky, obě z těchto podob mají společného jmenovatele, a to vytvoření giddensovského čistého vztahu (Giddens 1991) založeného na vzájemné emoční závislosti, emočním uspokojení pramenícím z reciprocity a altruismu, na kterém je vztah chůva–dítě založen. Jak ukážou níže uvedené interpretace, vztah chůva–dítě existuje pro vztah samotný, je oproštěn od vnějších okolností (v tomto ohledu zejména biologických vazeb, které by zakládaly „povinnost“ chůvy-babičky se dítěti-vnučeti věnovat, či ekonomické situace, jež by na ženy uvalovala břemeno chlebočárcovské aktivity). Vztah chůva–dítě je tedy vztahem volby a význam tohoto vztahu je třeba hledat ve vztahu samotném a jeho roli v každé jedné biografii žen. V prvním případě figuruje tento čistý vztah jako základ pro budování relační genderové identity a napomáhá ženám udržet jejich „normální genderované biografie“ (Šmausová 2002). Ve druhém je pak ztělesněním příbuzenských vazeb a doplňuje či nahrazuje vztahy, které jsou založeny na biogenetických vazbách. Níže analyzované biografie paní Dudkové a paní Havranové a jejich vyprávění o významu péče o jejich vietnamské děti ilustrují, jak se péče o tyto děti stává součástí narace (a tedy negociace) genderových a generačních identit.

Od pracující ženy k pečující ženě: úspěšné stárnutí jako genderovaná sebeaktualizace

Ani paní Dudková, podobně jako ostatní chůvy v mém vzorku, se po odchodu do důchodu nesnažila hledat práci nebo přívýdělek. Pracujíc celý život jako učitelka na základní škole, těšila se tato informatorka do důchodu, protože na sklonku kariéry se cítila unavená a vyhořelá. „Já jsem si vždycky kupovala knížky a těšila jsem se, až je v důchodu budu číst, protože dokud jsem pracovala, nebyl na to čas,“ sdělila mi a hned dodala, že odchod do důchodu však probíhal úplně jinak, než si představovala. Paní Dudková nejprve pomohla své snaše s vnučkou a – jak sama řekla – „pak najednou nic. Najednou jsem ráno zůstala ležet v posteli a nic. A číst člověk taky pořád nemůže jenom“. V tuto chvíli oslovila paní Dudkovou její známá, zda by se nechtěla starat o šest týdnů starou vietnamskou holčičku. „Ona na mě koukala z té své postýlky, já to vidím jak dneska. A já jsem koukala na ni a říkala jsem si, že my dvě se prostě potřebujeme navzájem. Já jsem v té době měla takovou těžkou krizi nějakou. No to bylo úžasné.“ Thuy začala bydlet u paní Dudkové, kde bydlí doposavad, protože její rodiče podnikají na Slovensku (jejich obchod ve městě, kde žijí, byl zasažen ekonomickou krizí

a neprosperoval). Po sečtení let (celkem osmi), jak dlouho Thuy bydlí u paní Dudkové, informátorka vzdychla a prohlásila: „Já jsem z toho úplně nešťastná, že mi stárne, že mi za chvíli řekne ‚Babi, ahoj!‘.“

Stejně jako ostatní chůvy, také paní Dudková zasazovala svou péči o vietnamskou dívku do kontextu rodinného: „Mám tři vnučky, jedna je na univerzitě, druhá v sedmé třídě a třetí ve čtvrté. Ale můj největší miláček je Thuynka, můj největší miláček. Já je miluju všechny, ale Thuynku mám od jejích sedmi týdnů!“ Výjimečnost vietnamské dívky v pečovatelské biografii paní Dudkové spočívá především ve dvou aspektech. Za prvé je to intenzita kontaktu, kterou tato informátorka nemůže zažívat se svými vnučkami, protože pro ty se nikdy nestane primární pečovatelkou (těmi jsou snachy paní Dudkové), ale „pouze“ babičkou. Za druhé je to pak v disponování času pro tento typ aktivity, který chůva může zažívat teprve po odchodu do důchodu a který nemohla kvůli strukturálním podmínkám zažívat, když sama byla primární pečovatelkou svých synů: „Můj syn se narodil v roce 1965, to bylo v době, kdy my jsme museli do práce. A to jsem ještě měla štěstí, že jsem měla prázdniny, takže jsem do práce nastoupila, když bylo synovi šest měsíců, on šel do jeslí. To byla taková doba. (...) Druhý syn se mi narodil v roce 1975, tak to jsem s ním mohla zůstat rok doma.“

„Příští rok mi bude sedmdesát, už stárnu, ale hlavně bych ji chtěla někam na školu dokopat,“ shrnula své přání a zodpovědnost za osmiletou vietnamskou dívku paní Dudková a pokračovala výčtem společně vykonávaných aktivit, který byl doprovázen prohlížením fotografií. „Thuynka s náma jezdí na hory, jezdí černé sjezdovky. Ono jí nic jiného nezbylo, protože my jsme sportovní rodina. S rodičema by tohle nezažila, protože jednak nemají čas a jednak to ani neumí. Můj tatínek mě k tomu vedl odmalička.“ Vedle velkého koníčka v zimním sportu zdůrazňovala paní Dudková také pravidelné kroužky: „Hrajeme na klavír, děláme gymnastiku, ona je strašně šikovná.“ Popis denního režimu paní Dudkové byl vyplněn aktivitami a potřebami Thuy: ráno vypravit a dovézt do školy, odpoledne vyzvednout, navštívit daný kroužek, následně dělat úkoly a tak dále. U několika svých kamarádek se tato chůva setkala s nepochopením a reakcemi typu „proč to děláš?“ nebo „proč si neužíváš důchodu?“ Na otázku jedné ze svých známých „kdy už s tím skončí?“ paní Dudková prý odpověděla „nikdy, tohle je na doživotí!“

Třetí věk je definován mimo jiné jako výzva přinášející „čas pro sebe“ a poskytující možnosti věnovat se těm činnostem, na které dříve (rozuměj v takovém životním stadiu, kdy jedincův čas byl strukturován trhem práce) nezbýval čas. Jednou z těchto aktivit, která byla ženami v mém vzorku odsunuta do pozadí, je také péče o děti – jak o vlastní potomky, tak o potomky těchto potomků. Zatímco u těch prvních to úzce souvisí s nastavením rodinných politik před rokem 1989, kdy ženy své děti vychovávaly, u vnoučat pak nedostatek času věnovaného péči o ně je důsledkem jejich zaměstnanosti a prodlužujícího se věku odchodu do důchodu. Jak vzpomíná paní Dudková, její mateřská dovolená byla omezena na několik měsíců. Podobnou zkušenost sdílely také další chůvy v mém vzorku, které vychovávaly děti ve stejných podmínkách jako paní Dudková a jejichž mateřství se z velké míry realizovalo z/ na trhu práce. Podobně babičkovství pro spoustu žen přichází ve chvíli, kdy jsou stále aktivní na trhu práce, což v kombinaci s novou rodinnou politikou, kdy ženy (dcery a snachy mých informátorek) mohou zůstat na rodičovské dovolené po delší dobu než předchozí generace, limituje možnosti žen intenzivně vykonávat roli babiček. V době, kdy je péče o děti časově

nejnáročnější, mé informátorky nejsou potřebné, protože na vše vystačí rodiče jejich vnoučat. Šance na hlídání a potřebu prarodičů je větší u mladších vnoučat (Petrová Kafková 2014).

Majíce tuto biografickou zkušenost, ženy přemýšlejí o péči o vietnamské děti a zasazují tuto činnost do svých genderových a generačních (rodinných) vztahů. Po odchodu do důchodu a při absenci každodenního kontaktu s vnoučaty se pro paní Dudkovou stává péče o Thuy hlavní aktivitou, kolem které se vytváří její genderovaná subjektivita. Paní Dudková hovoří o „závislosti na Thuy“, která se pro ni stává „zdrojem energie“, a vzpomíná na to, že když poprvé dívku uviděla, řekla si, že „jedna druhou potřebují“. Vztah vznikající na bázi každodenní péče mezi paní Dudkovou a Thuy bychom mohli popsat jako vztah *vzájemné emoční závislosti*. Takový vztah zahrnuje balancovanou výměnu emocí, dávání a přijímání, kde se emoce manifestují jako dar (Mauss 1990 [1922]). Péče o děti je aktivitou vyžadující a generující emoční pouta, jak ukázala řada výzkumů (England 2005; Abel a Nelson 1990; Macdonald 2010; Wrigley 1995). V případě mých informátorek citová pouta k dítěti figurují ve vyprávěních jako *raison d'être* vykonávání této aktivity. Jinými slovy, na nabídku placené péče o děti je odpovězeno s ohledem na vlastní pečovatelské biografie a s ohledem na potřebu emoční směny. Skrze péči o dítě/děti tak u mých informátorek dochází k naplnění – chůvy dostávají něco, co jim chybělo a co jinde (např. u svých pravnoučat) nemohou najít v takovém rozměru (pro svá vnoučata zůstává paní Dudková babičkou, zatímco pro Thuy je primární pečovatelkou).

Péče o dítě se tedy stává klíčovou aktivitou, skrze kterou ženy dělají (West a Zimmerman 2008) a vystavují (Goffman 1976) svůj gender. Péče zároveň poskytuje těmto ženám hlavní strukturující aktivitu nejen jejich každodennosti, ale především jejich biografii (Nelson 1990; McMahan 1995). Tím, že jim poskytuje více či méně závazné každodenní aktivity a dává na jejich bedra zodpovědnost za dítě, které je (dočasně) závislé na osobě chůvy, dává jim péče o děti – jako v případě paní Dudkové – důvod ráno vstát z postele. Je to nejen výčet aktivit, které dítě s chůvou vykonává (lyžování, gymnastika, piano), ale také způsob, jakým se samy chůvy k těmto aktivitám vztahují (lyžujeme, děláme gymnastiku, hrajeme na piano – vše v první osobě množného čísla), které ukazují nejen důležitost těchto aktivit v každodennosti chův (viz také paní Orlová), ale především roli těchto aktivit v sebe-definici chův. Koníčky dítěte (gymnastika a piano) se stávají koníčky chůvy a koníčky chůvy (lyžování) se stávají koníčky dítěte. „S rodiči by se nikdy lyžovat nenaučila,“ zdůraznila paní Dudková a zdůraznila svou roli v životě dívky slovy: „To my jsme ji všechno naučili.“ Právě na základě těchto tvrzení a užívání první osoby plurálu tato chůva utvrzuje pouto (závislosti) mezi sebou a pečovanou dívkou a vytváří hranice mezi jednotkou chůva-dítě a okolním světem (kam zahrnuje i rodiče). Strategie vymezování se názorně ilustruje konstruování výjimečnosti vztahu, skrze který se chůva seberealizuje a sebeaktualizuje své ženství (skrze pečovatelský).

Výpovědi mých informátorek poukazují na nutnost chápat placenou péči o děti po odchodu do důchodu jako retrospektivní naplňování normativních ideálů ženství, jako zpětné vyplnění chybějícího místa v pečovatelské biografii. Příkladem paní Dudkové jakož i dalších chův v mém výzkumu ukazuje, že vztah mezi pečující a pečovanou/pečovaným je vztahem vzájemné závislosti, ve kterém se manifestuje intersubjektivní založení lidské existence a definice sebe sama (jako genderované bytosti) skrze péči o druhé. V následující části příklad

paní Havranové ukáže, jak prostřednictvím placené péče o děti dochází k naplňování rodinných rolí a vzájemné závislosti, která je kódována v kontextu rodinných vazeb.

Od chůvy k babičce: pečování jako naplňování rodinných rolí

Paní Havranová pracovala celý svůj život jako učitelka na základní škole. Také ona byla záhy po odchodu do důchodu oslovena s nabídkou začít hlídat malého vietnamského chlapečka. V této době se paní Havranová starala o svého těžce nemocného syna a péče o vietnamského chlapečka tedy pro ni ze začátku znamenala „odreagování“ a možnost koncentrace pozornosti (a jiného typu péče) na jinou osobu. Bolestivá péče o nemohoucího syna tak byla do určité míry kompenzována přítomností malého chlapce, ke kterému paní Havranová i její manžel rychle přilnuli. A tak v době, kdy na tom jejich syn byl nejhůř a pan Havran musel vyhledat psychologickou pomoc, řekl své manželce: „Když mi ten malej kluk položí ruce kolem krku, to je lepší než tisíc prášků dohromady.“

Hlídaní malého Chiena bylo na čas přerušeno, když chlapec nastoupil do mateřské školky. Za nějakou dobu se manželům začalo po přítomnosti chlapce stýskat, a tak paní Havranová požádala Chienova otce, zda by nemohli chlapce občas po školce vidat (bez nároku na finanční ohodnocení). Rodiče souhlasili a z „občasného vidání“ se zanedlouho stalo „pravidelné hlídání“. V době uskutečnění rozhovoru navštěvoval chlapec čtvrtý ročník základní školy a s paní Havranovou trávil každé odpoledne psaním úkolů, navštěvováním kroužků či jinými volnočasovými aktivitami. Ani v této době není paní Havranová za svůj čas trávený s chlapcem „placena“ – od rodičů dostává příspěvky na jídlo chlapce a drobné dárky pro ni samotnou. Sama paní Havranová žije aktivním životem v jednom z velkých měst ČR – navštěvuje kurzy cizích jazyků, ráda chodí do divadla či se stýká se svými známými. Právě ti se jí občas ptají, proč se pořád stará o vietnamské dítě a radši si neužívá volného času a důchodu. Na to jim paní Havranová odpovídá, že právě starost o Chiena je pro ni užíváním volného času.

Podobně jako u ostatních chův v mém vzorku – včetně těch zmíněných v této stati, s výjimkou paní Zezulkové – se Chien stává vnoučetem paní Havranové a paní Havranová jeho babičkou. Vztah s chlapcem pak paní Havranové a jejímu manželovi umožňuje hrát roli babičky, zažít mezigenerační vztah, který by jim kvůli jejich biografické situaci byl odepřen. Tento fakt je reflektován napříč celým rozhovorem, když informátorka popisuje, že: „Náš syn zemřel před dvěma lety, takže teď máme Chiena, když nemáme vlastní vnoučata. Máme jeho a my si ho moc hýčkáme.“ Toto hýčkání by v mnohém mohlo být interpretováno jako sebeobětování se – např. když manželé Havranovi řešili svou bytovou situaci. Když se nájem v jejich tehdejší bytě vyšplhal tak vysoko, že si ho nemohli dovolit, našli si manželé byt asi 80 kilometrů za městem. Když se Chien dozvěděl, že by se babička s dědou odstěhovali, „dostal hysterický záchvat“ – jak uvedla paní Havranová. Chienův otec jim tedy sehnal bydlení u dvou dospívajících vietnamských dívek, na které měla paní Havranová dohlížet a pomáhat s domácími pracemi – to vše za střechu nad hlavou. Ani to však Chiena neuspokojilo a následoval „druhý hysterický záchvat“ – tentokrát kvůli tomu, že si myslel, že ho babička s dědou vyměnili za jiné děti. „A tak jsem mu musela vysvětlit, že jenom on je náš a že žádné jiné děti mít nebudeme,“ shrnula paní Havranová. Chien tak měl v době, kdy

jsem uskutečnila rozhovor s paní Havranovou, svou babičku blízko sebe a paní Havranová si mohla užívat každodenního kontaktu s chlapcem. Sílu pouta mezi nimi pak vystihuje následující vzpomínka: „A on tak jednou přišel a řekl mi: ‚Babi, já vím, že ty nejsi moje pravá babička, ale měli jsme to ale štěstí, že jsme se potkali, že?‘ No on mě tímhle úplně odrovnal.“

Pro pochopení vztahu mezi dítětem a chůvou je třeba porozumět zdrojům poptávky po chůvách na straně vietnamských rodin. Ta vzniká na průsečíku pracovní vyčerpání rodičů, nedostatečnou infrastrukturou předškolní péče a absencí příbuzenských sítí (podrobněji viz Souralová 2012). Právě poslední zmíněný faktor, totiž nemožnost delegovat péči o děti na prarodiče (model běžně uplatňovaný ve Vietnamu), naznačuje, že role chůvy je od počátku definována jako „náhradnice“ za vietnamskou babičku vykonávající primární péči namísto rodičů.

Takto definovaný vztah pak dává základ pro každodenní naplňování mezigeneračních rodinných rolí. Každodenní péče vede k vytvoření příbuzenského vztahu mezi chůvou-babičkou a dítětem-vnoučetem. Tato každodenní péče zahrnuje nejen dennodenní starání se o fyziologické potřeby dítěte (krmení, koupání apod.). Jako stěžejní vystupují v rozhovorech s chůvami i dětmi především ty aktivity, které generují společné vzpomínky a zážitky, a vedou tak k vytvoření silných emočních pout. Mezi nimi vynikají především výlety, dovolené, společně trávené Vánoce či oslavy narozenin – všechny tyto aktivity pak vedou ke zpříbuzštění (Howell 2006), jehož výsledkem je pevný příbuzenský vztah *vytvářený každodenní interakcí* mezi pečující a pečovanou/ým. Jak ukazuje příklad paní Havranové, pečování a s ním spojené děláni prarodičovství zde není dosahováno po biogenetické linii, kdy se rodičovství manifestuje jako „v podstatě nikdy nekončící závazek, který kontinuálně přechází směrem k dalším generacím“ (Hasmanová Marhánková 2010: 11).⁶ Již příklad formování genderových subjektivit skrze péči ukázal, že ženy skrze tuto aktivitu „dostávají něco, co jim chybí“. V tomto případě jsou to rodinné vazby a mezigenerační vztahy, které jsou z různých důvodů nedostávající na biogenetické linii a následně mají být kompenzovány či doplněny příbuzenstvím navazovaným s vietnamskými dětmi. Prarodičovství je výsledkem *volby*, je volenou strategií aktivně tráveného času přinášející seberealizaci v rodinných vazbách.

Příklad chův ve vietnamských rodinách poukazuje také na různé podoby naplňování prarodičovství a prarodičovské role. Za prvé, v případě chův, které v důsledku pracovních biografii a inkorporace na trh práce nemohly pečovat o svá vnoučata, znamená babičkování vietnamských dětí zakoušení *intenzivního prarodičovství*. V těchto případech mají chůvy také svá vnoučata, pro která jsou tzv. „prázdninovými babičkami“ – naproti tomu pro vietnamská vnoučata jsou primárními pečovatelkami. V takových případech se česká a vietnamská vnoučata (i přes věkový rozdíl) setkávají na prázdninách, ale zatímco ta česká po prázdninách odjedou, vietnamská zůstávají i dále. Za druhé, pro ty chůvy, které nejsou v (častém) kontaktu se svými vnoučaty – ať již z důvodu dálky či oslabených mezigeneračních rodinných vztahů –, znamená péče o vietnamské dítě možnost zakusit *pečující prarodičovství*. Za třetí, ženám, které ještě po odchodu do důchodu nemají vlastní pravnoučata, poskytuje péče o vietnamské dítě tzv. *přechodové prarodičovství*, díky kterému mohou překlenout čekání

⁶ Srov. také Možný et al. (2004 in Petrová Kafková 2014), kteří hovoří o „doživotní rodičovské roli“.

na vlastní pravnoučata. A za čtvrté, jako v případě paní Havranové, která nemá svá vnoučata, péče o vietnamské děti dovoluje zakusit *prarodičovství jako takové*. Ve všech případech pak péče o vietnamské děti sehrává zásadní roli v chápání prarodičovství, vlastní babičkovské role a pozice v mezigeneračních rodinných vztazích.

Závěrem: Odkud, kudy a kam prostřednictvím péče o děti

Balancující mezi chápáním péče jako placené aktivity na jedné straně a jako aktivity charakteristické altruistickými (rodinnými) vztahy, ženy s odchodem do důchodu začínají psát nový projekt své sebe-identity (Giddens 1991). V tomto projektu následujícím po období profesní aktivity ženy naplňují své ideály seberealizace a sebeaktualizace, své potřeby aktivního trávení času. Právě tyto ženy využívají plejádu možných voleb a šancí, které jim přináší to, co Laslett nazývá *třetím věkem* (Laslett 1996 in Hasmanová Marhánková 2010). Pro ženy v mém výzkumu je zásadní volbou a šancí pro naplnění jejich identitního projektu péče o vietnamské děti.

Tato stať ukázala mnohovýznamovost péče o vietnamské děti v biografích žen. Ukázala, že péče je aktivitou přinášející přivýdělek, nikoli chleboďárcovskou aktivitou v pravém slova smyslu. Ukázala, že péče přináší sebeaktualizaci a smysluplné naplnění volného času nabytého po odchodu do důchodu. Ukázala, že péče umožňuje participaci v rodinných sítích, bytí babičkou a zapojení do mezigeneračních vztahů. Ukázala, že péče není prací, ale spíše koníčkem. A především, shrnujíc výše uvedené, ukázala, že péče je liminální aktivitou mezi prací a důchodem ulehčující tento přechod a dávající smysl nové životní etapě v biografích žen. Jak vyplývá z rozhovorů s chůvami, péče se pro ně stává aktivitou, která není v rozporu s principy aktivního stárnutí, ale která je naopak naplněním tohoto ideálu par excellence. Péče o děti je pak pro ně naplňováním (genderovaného) ideálu aktivního stárnutí, nikoli jeho opozicí, a to především díky činnosti jako takové, nejen díky finančnímu ohodnocení.

Chápeme-li roli péče o děti v kontextu biografii žen jako *aktivitu umožňující přechod z trhu práce*, musíme se také ptát, kam tento přechod směřuje a kdy je ukončen, dokonán. Také tento moment je v naracích žen tematizován, a sice skrze anticipaci dalších příležitostí k péči o děti. Chůvy na jednu stranu zdůrazňují, že péče o stávající děti jim zůstane navždy (viz paní Dudková), ale většina z nich odmítá, že by začaly hlídat ještě nové děti. Toto odmítnutí je pak přitom doprovázeno vysvětleními jako „už chci svůj klid“ nebo „už jsem na to stará“. S rostoucím věkem pečovaných dětí tak chůvy přijímají roli „důchodkyně“ a to, co ještě na začátku hlídání by bylo asociováno s pasivitou (nalozit se do vany, číst knížky a mít svůj klid). Pokud pro chůvy je péče o děti ztělesněním přechodu do důchodu, je třeba podotknout, že chůvy-babičky se pro děti, se kterými jsem uskutečnila rozhovory, stávají ztělesněním dětství (prázdniny u babičky, čas trávený hrami s babičkou atd.). Toto téma sice tematicky přesahuje tuto stať, avšak dokládá význam péče a její klíčový vliv na reprodukci rodinných vztahů.

Poděkování

Děkuji svým informátorkám za ochotu sdílet se mnou své životní příběhy. Velký dík patří také dvěma anonymním recenzentům/recenzentkám za podnětné komentáře.

Literatura

- ABEL, Emily K. a Margaret K. NELSON. Circles of Care: An Introductory Essay. In ABEL, Emily K. a Margaret K. NELSON (eds.). *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives*. Albany: State University of New York Press, 1990, s. 4–34. ISBN 0791402630.
- ARBER, Sara a Virpi TIMONEN. *Contemporary Grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts*. Bristol: Policy Press, 2012a. ISBN 9781847429674.
- ARBER, Sara a Virpi TIMONEN. Grandparenting in the 21st century: new directions. In ARBER, Sara a Virpi TIMONEN (eds.). *Contemporary Grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts*. Bristol: Policy Press, 2012b, s. 247–264. ISBN 9781847429674.
- ARENDELL, Terry. Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship. *Journal of Marriage and Family*, 2000, roč. 62, č. 4, s. 1192–1207. ISSN 1741-3737.
- BÚRIKOVÁ, Zuzana a Daniel MILLER. *Au Pair*. Cambridge: Polity Press, 2010. ISBN 0745650120.
- CARSTEN, Janet. *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. ISBN 0521665701.
- CHAMBERLAYNE, Prue a Annette KING. *Cultures of Care: Biographies of Carers in Britain and the Two Germanies*. Bristol: Policy Press, 2000. ISBN 1861341660.
- CHEEVER, Susan. The Nanny Dilemma. In EHRENREICH, Barbara a Arlie R. HOCHSCHILD (eds.). *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan Books, 2003, s. 31–38. ISBN 080506995X.
- CONNIDIS, Ingrid A. *Family Ties and Aging*. 2nd ed. Thousand Oaks (CA): Pine Forge Press / SAGE, 2010. ISBN 9781412959575.
- EBAUGH, Helen R. a Mary CURRY. Fictive Kin as Social Capital in New Immigrant Communities. *Sociological Perspectives*, 2000, roč. 43, č. 2, s. 189–209. ISSN 0731-1214.
- ENGLAND, Paula. Emerging Theories of Care Work. *Annual Review of Sociology*, 2005, roč. 31, s. 381–399. ISSN 2150-7511.
- EZZY, Douglas. *Qualitative Analysis. Practice and Innovation*. London: Routledge, 2002. ISBN 1741151600.
- FONER, Nancy. The Immigrant Family: Cultural Legacies and Cultural Changes. *International Migration Review*, 1997, roč. 31, č. 4, s. 961–974. ISSN 1747-7379.
- GIDDENS, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford (CA): Stanford University Press, 1991. ISBN 0804719446.
- GILLIGAN, Carol. *Jiným hlasem*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-402-8.
- GOFFMAN, Erving. Gender Display. *Studies in the Anthropology of Visual Communication*, 1976, č. 2, s. 69–77. ISSN 0192-6918.
- GREGSON, Nicky a Michelle LOWE. *Servicing the Middle Classes: Class, Gender and Waged Domestic Labour in Contemporary Britain*. London: Routledge, 1994. ISBN 0415085314.
- HARDIN, Carolyn. „My American Grandma“: Theorizing Fictive Kinship and Affective Visibility in the Lives of Immigrant Elder Care Workers [online]. San Diego (CA): National Communication Association Annual Conference, 2008 [cit. 16. 4. 2014]. Dostupné z: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/5/6/7/0/pages256705/p256705-1.php.
- HARPER, Sarah. Grandparenthood. In JOHNSON, Malcolm L. (ed.). *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 422–428. ISBN 1139447491.

- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stáří. In RYŠAVÝ, Dan (ed.). *Sociologica – Andragogica 2009. Problémy ohrožených skupin. Mezigenerační vztahy v rodině*. 2010, s. 11–26. ISSN 1803-0246.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a senierek*. Studie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013. ISBN 978-80-7419-152-7.
- HELD, Virginia. *The Ethics of Care. Personal, Political, and Global*. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0-19-518099-2.
- HOCHSCHILD, Arlie R. The Nanny Chain. *The American Prospect*, 2000, roč. 11, č. 4, s. 32–36. ISSN 1049-7285.
- HOCHSCHILD, Arlie, R. Láska a zlato. Globální řetězce péče. In HRUBEC, Marek, (ed.). *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia, 2008, s. 107–128. ISBN 978-80-7007-286-8.
- HONDAGNEU-SOTELO, Pierette a Ernestine AVILA. 'I'm here, but I'm there': The Meanings of Latina Transnational Motherhood. *Gender and Society*, 1997, roč. 11, č. 5, s. 548–571. ISSN 1552-3977.
- HOWELL, Signe. Kinning: the Creation of Life Trajectories in Transnational Adoptive Families. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2003, roč. 9, č. 3, s. 465–484. ISSN 1359-0987.
- ISAKSEN, Lise W. Masculine dignity and the dirty body. *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, 2002, roč. 10, č. 3, s. 137–146. ISSN 1502-394X.
- KARNER, Tracy X. Professional caring: Homecare workers as fictive kin. *Journal of Aging Studies*, 1998, roč. 12, č. 1, s. 69–82. ISSN 0890-4065.
- MACDONALD, Cameron L. *Shadow Mothers. Nannies, Au Pairs, and the Micropolitics of Mothering*. Berkeley: University of California Press, 2010. ISBN 0520266978.
- MAROUFOF, Michaela. With All the Cares in the World: Irregular Migrant Domestic Workers in Greece. In TRIANDAFYLIDOU, Anna (ed.). *Irregular Migrant Domestic Workers in Europe: Who Cares?* Aldershot: Ashgate, 2013, s. 95–115. ISBN 9781409442028.
- MAUSS, Marcel. *Esej o daru*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1990. ISBN 808585077x.
- McMAHON, Martha. *Engendering Motherhood: Identity and Self-Transformation in Women's Lives*. New York: Guilford Press, 1995. ISBN 1572300027.
- MITCHELL, Eva a Dana HAMPLOVÁ (eds.). *Kdo se (po)stará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012. ISBN 978-80-7330-216-0.
- MURRAY, Susan B. Child Care Work: Intimacy in the Shadows of Family-Life. *Qualitative Sociology*, 1998, č. 2, s. 149–168. ISSN 0162-0436.
- NELSON, Margaret K. *Negotiated Care: The Experience of Family Day Care Providers*. Philadelphia: Temple University Press, 1990. ISBN 0877227284.
- PARREÑAS, Rhacel S. *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford (CA): Stanford University Press, 2001. ISBN 0804739226.
- PATTON, Michael Q. *Qualitative Evaluation and Research Methods*. 2nd ed. Newbury Park (CA): SAGE, 1990. ISBN 0803937792.
- PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela. Dobrovolnictví seniorů jako součást aktivního stárnutí. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 2012, roč. 44, č. 2, s. 212–232. ISSN 0049-1225.
- PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela. *Šedivější hodnoty? Aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. Brno: MuniPress, 2013. ISBN 978-80-210-6310-5.
- PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela. Péče o vnoučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010. *Fórum sociální politiky*, 2014, roč. 8, č. 3, s. 9–14. ISSN 1802-5854.
- QUINN, Joseph F. a Michael KOZY. The role of bridge jobs in the retirement transition: Gender, race and ethnicity. *The Gerontologist*, 1996, roč. 36, č. 3, s. 363–372. ISSN 1758-5341.

- ROSSI, Alice S. a Peter H. ROSSI. *Of human bonding: parent-child relations across the life course*. New York: A. de Gruyter, 1990. ISBN 9780202303611.
- SAHLINS, Marshall. What kinship is (part one). *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2011, roč. 17, č. 1, s. 2–19 ISSN 1467-9655.
- SCHNEIDER, David M. *A Critique of the Study of Kinship*. Ann Arbor (MI): University of Michigan Press, 1984. ISBN 0472080512.
- SOURALOVÁ, Adéla. Vietnamské rodiny a jejich české chůvy: Vzájemná závislost v péči o děti. *Sociální studia*, 2012, roč. 9, č. 3, s. 31–50. ISSN 1214-813X.
- SOURALOVÁ, Adéla. *Vietnamese Immigrant Families and Czech Nannies: Mutual Dependency, Emotionality, and Kinship Ties in Caregiving*. Brno, 2013. Disertační práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociologie.
- SOURALOVÁ, Adéla. Vietnamese Immigrants in the Czech Republic: Hiring a Czech Nanny as a Post-Migratory Family Settlement Strategy. In HAHN, Sylvia a Stan NADEL. *Asian Migrants in Europe. Transcultural Connections (Transkulturelle Perspektiven)*. Göttingen: V&R Unipress, 2014, s. 95–112. ISBN 978-3-8471-0254-0.
- SZINOVACZ, Maximiliane E. *Handbook on grandparenthood*. Westport (CT): Greenwood Press, 1998. ISBN 9780313298868.
- ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. Proti tvrdošijné představě o ontické povaze genderu a pohlaví. *Sociální studia*, 2002, č. 7, s. 15–27. ISSN 1214-813X.
- TRONTO, Joan C. *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethics of Care*. 2nd ed. New York: Routledge, 1994. ISBN 0415906423.
- TWIGG, Julia. Carework as a form of bodywork. *Ageing and Society*, 2000, roč. 20, č. 4, s. 389–411. ISSN 0144-686X.
- UHDE, Zuzana. Od sociálních konfliktů ke společnosti péče. In HORNOVÁ, Magdalena (ed.). *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR*. Praha: Gender studies, 2012, s. 10–22. ISBN 978-80-86520-45-2.
- UHLENBERG, Peter. Mortality decline in the twentieth century and supply of kin over the life course. *The Gerontologist*, 1996, roč. 36, č. 5, s. 681–685. ISSN 1758-5341.
- VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4627-6.
- VIDOVIČOVÁ, Lucie a Marcela PETROVÁ KAFKOVÁ. Aktivita seniorů ve velkých městech: zdraví, prostor a subjektivní kvalita života. *Sociologický časopis*, 2012, roč. 48, č. 5, s. 939–963. ISSN 0038-0288.
- WALZER, Susan. Contextualizing the Employment Decisions of New Mothers. *Qualitative Sociology*, 1997, roč. 20, č. 2, s. 211–227. ISSN 0162-0436.
- WEST, Candace a Don H. ZIMMERMAN. Dělat gender. *Sociální studia*, 2008, roč. 5, č. 1, s. 99–120. ISSN 1214-813X.
- WILLIAMS, Allan M. a Vladimír BALÁŽ. From Private to Public Sphere, the Commodification of the Au Pair Experience? Returned Migrants from Slovakia to the UK. *Environment and Planning*, 2004, roč. 36, č. 10, s. 1813–1833. ISSN 1472-3409.
- WRIGLEY, Julia. *Other People's Children. An Intimate Account of the Dilemmas Facing Middle-Class Parents and the Women They Hire to Raise their Children*. New York: Basic Books, 1995. ISBN 978-0465053704.
- YEOH, Brenda S. A. a Shirlena HUANG. Foreign domestic workers and home-based care for elders in Singapore. *Journal of Aging and Social Policy*, 2010, roč. 22, č. 1, s. 69–88. ISSN 1545-0821.

Autorka

Adéla Souralová vystudovala doktorské studium na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Její disertační práce obhájená v roce 2013 se věnovala českým chůvám ve vietnamských rodinách. V současné době působí jako odborná asistentka na téže katedře a na Ústavu populačních studií. Zde na sociální antropologii učí kurzy o migraci, feministické antropologii či přináležení.

Kontakt: asouralo@fss.muni.cz